

REFERENCES:

1. Pravyla Rady Yevropy pro probatsiiu. Rekomendatsiia CM/Rec(2010)1 (neofitsiyni pereklad) [Council of Europe rules on probation. Recommendation CM/Rec(2010)1 (unofficial translation)]. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806f4097> [in Ukrainian]
2. Stepaniuk, A. F. (1999). Sushchnost yspolneniya nakazaniya [The essence of execution of punishment]. Kharkiv: Folyo [in Ukrainian]
3. Filosofskiy slovnyk [Philosophical dictionary]. Za red. V. H. Shynkaruka. 2-he vyd., pererobl. i dopov. [1986]. Kyiv Holov. red. URE [in Ukrainian]
4. Barash, Ye. Iu. Pravovi ta orhanizatsiini problemy vykonannya pokaran (stiahnen), ne poviazanykh z pozbavleniam voli kryminalno-vykonavchoiu sluzhboiu v Ukraini [Legal and organizational problems of execution of punishments (penalties) not related to deprivation of liberty by the criminal enforcement service in Ukraine]. Retrieved from http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/pib/2009_5/PB-5/PB-5_24.pdf [in Ukrainian]
5. Shliakhy reformuvannya derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy [Ways of reforming the state criminal enforcement service of Ukraine]. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_21953 [in Ukrainian]
6. Shcho suspilstvu ta derzhavi nadaie probatsiia! [What does probation provide to society and the state!]. Retrieved from <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wo8VquQSnIUhttps://yvu.com.ua/shho-suspilstvu-ta-derzhavi-nadaye-probatsiya/&cd=19&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> [in Ukrainian]
7. Probatsiia - krok do implementatsii mizhnarodnykh standartiv u sferi yustitsii [Probation is a step towards the implementation of international standards in the field of justice]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probatsiya--krok-do-implementatsiyi-mizhnarodnih-standartiv-u-sferi-yustitsiyi.html> [in Ukrainian]
8. Aliiev, R. V. (2008). Diialnist kryminalno-vykonavchykh inspektsii na suchasnomu etapi [activities of criminal enforcement inspections at the current stage]. Derzhava ta rehiony : nauk.-vyrob. zhurn. Seriya: Pravo - State and regions: scientific and industrial. journal Series: Law, 1, 39–43 [in Ukrainian]
9. Shliakhom aktyvnoi spivpratsi [Through active cooperation] (2009, 18 Sept.). Zakon i oboviazok - Law and duty. Retrieved from <http://www.ext.kvs.gov.ua/zio/index.php?year=2009&today=18&month=9> [in Ukrainian]
10. Kryminalno-vykonavcha inspektsiia: zavdannya ta perspektyvy rozvytku upravlinnia Derzhavnogo departamentu Ukrainy z pytan vykonannya pokaran v Vinnytskii oblasti [Criminal and executive inspection: tasks and development prospects of the State Department of Ukraine for the execution of punishments in the Vinnytsia region]. Retrieved from http://kvs.vn.ua/pro_nas/kryminalno-vikonavcha_inspekciya [in Ukrainian]
11. Sluzhba probatsii: alternatyvnyi metod pokarannya [Probation service: an alternative method of punishment]. URL: <https://sofotg.gov.ua/news/sluzhba-probatsii-alternativni-metod-pokarannya-2020-08-28> [in Ukrainian]
12. Roli i perevahy probatsii [Roles and benefits of probation]. Retrieved from https://www.probation.gov.ua/?page_id=122 [in Ukrainian]
13. Prezentatsiia rezultativ roboty Ministerstva yustitsii u 2016 rotsi [Presentation of the results of the work of the Ministry of Justice in 2016]. Retrieved from <http://www.slideshare.net/minjust/2016-70124590> [in Ukrainian]
14. Miniust: Kryminalne pokarannya u vyhliadi probatsii v desiat raziv deshevshe za utrymannia u viaznytsi [Ministry of Justice: Criminal punishment in the form of probation is ten times cheaper than imprisonment]. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/minyust-kryminalne-pokarannya-u-viglyadi-probatsiyi-v-desyat-raziv-deshevshe-za-utrimannya-u-vyaznici.html> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 9.05.2024

УДК 342

DOI: 10.36550/2522-9230-2024-16-183-187

Карий Володимир Вікторович,

доктор філософії в галузі права,

викладач кафедри кримінального права та процесу

Західноукраїнського національного університету

v.karui@wunu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0003-0634-988X

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШНИКА

Мета статті: Визначити психологічні фактори, що впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника, з урахуванням вікових особливостей та соціального середовища.

Випуск 16. 2024

© В.В.Карий, 2024

Методика дослідження: Дослідження базувалося на аналізі наукових джерел у галузі психології, кримінального права та процесу та кримінології, зокрема класифікацій дитячого, підліткового та юнацького віку, та концепції «критичних періодів» психічного розвитку. Проведено аналіз впливу соціального середовища, сімейних факторів, економічних умов та індивідуальних психологічних особливостей на кримінальну поведінку неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Дослідженням даної тематики займаються ряд українських та зарубіжних вчених, зокрема В.М. Мельничок, який досліджує криміналістичну характеристику вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх, С.І. Сімакова досліджує окремі аспекти кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, Н. Рогатинська та Н. Войтюк, які досліджують кримінологічну характеристику і попередження злочинності неповнолітніх, Ю.Ю. Шахматов який досліджує соціально-психологічні особливості прояву особистості злочинця в умовах воєнного стану.

Результати: Виявлено, що соціальне середовище, сімейні умови, психосоціальний стрес та економічні фактори є ключовими у формуванні девіантної поведінки підлітків. Негативний вплив оточення, родинна дисфункція та відсутність підтримки значно підвищують ризик злочинної активності. Підлітки, що переживають критичні періоди психічного розвитку, особливо вразливі до зовнішніх негативних впливів.

Висновки: Психологічні фактори, зокрема, соціальне середовище, сімейні умови та індивідуальні особливості розвитку, суттєво впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Для попередження злочинної поведінки важливо забезпечувати належні умови розвитку та підтримку підлітків.

Ключові слова: неповнолітні правопорушники, психологічні фактори, підлітковий вік, соціальне середовище, сімейні умови, критичні періоди розвитку, девіантна поведінка.

Karyi V. PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF JUVENILE OFFENDERS

Objective of the Study: To identify the psychological factors influencing the formation of juvenile offenders, considering age-specific characteristics and social environment.

Research Methodology: The study was based on the analysis of scientific sources in psychology, pedagogy, and criminology, particularly the classifications of childhood, adolescence, and youth, and concept of "critical periods" of mental development. An analysis was conducted on the impact of the social environment, family factors, economic conditions, and individual psychological characteristics on the criminal behavior of minors.

Analysis of the latest research and publications. A number of Ukrainian and foreign scientists are engaged in the research of this topic, in particular V.M. Melnychok, who investigates the forensic characteristics of the age-specific characteristics of the criminogenic behavior of minors, S.I. Simakova investigates certain aspects of the criminological characteristics of juvenile delinquency, N. Rohatynska and N. Voytyuk, who investigate the criminological characteristics and prevention of juvenile delinquency, Yu.Yu. Shakhmatov, who investigates the socio-psychological features of the manifestation of the personality of a criminal in the conditions of martial law.

Results: It was found that the social environment, family conditions, psychosocial stress, and economic factors are key in forming deviant behavior in adolescents. Negative environmental influences, family dysfunction, and lack of support significantly increase the risk of criminal activity. Adolescents experiencing critical periods of mental development are particularly vulnerable to external negative influences.

Conclusions: Psychological factors, including the social environment, family conditions, and individual developmental characteristics, significantly influence the formation of juvenile offenders. To prevent criminal behavior, it is essential to provide appropriate developmental conditions and support for adolescents.

Key words: juvenile offenders, psychological factors, adolescence, social environment, family conditions, critical development periods, deviant behavior.

Постановка проблеми. Окремі вчені наголошували, що особливості перехідного віку, що враховуються вихователями, можуть збільшувати сприйнятливість підлітків до негативних впливів. Правильне визначення цих вікових категорій неповнолітніх необхідно, тому що вони позначають певний соціальний статус, специфічні для цього віку суспільне становище і діяльність.

При дослідженні вказаної проблематики поставлено ряд цілей, зокрема: визначити основні психологічні фактори, що впливають на формування неповнолітнього кримінального правопорушника, дослідити вплив соціального середовища та сімейних умов на поведінку неповнолітніх, проаналізувати роль психосоціального стресу в кримінальній діяльності молоді, розглянути економічні умови як фактор, що сприяє виникненню девіантної поведінки, вивчити індивідуальні психологічні характеристики, що впливають на схильність до злочинності серед неповнолітніх та з'ясувати взаємозв'язок між віковими критичними періодами розвитку та ризиком появи аномалій поведінки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням даної тематики займаються ряд українських та зарубіжних вчених, зокрема В.М.Мельничок, який досліджує криміналістичну характеристику вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх, С.І.Сімакова досліджує окремі аспекти кримінологічної характеристики злочинності неповнолітніх, Н. Рогатинська та Н. Войтюк, які досліджують кримінологічну характеристику і попередження злочинності неповнолітніх, Ю.Ю.Шахматов, який досліджує соціально-психологічні особливості прояву особистості злочинця в умовах воєнного стану.

Мета статті – визначити психологічні фактори, що впливають на формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника, з урахуванням вікових особливостей та соціального середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток індивіду відбувається на основі природних задатків відповідно до фізіологічного і психологічного розвитку людини при істотному впливі усього

різноманіття соціальних чинників. У психології, педагогіці та кримінології пропонуються різні класифікації дитячого, підліткового та юнацького віку. Підлітковий вік для хлопців охоплює 13-16 років, для дівчат 12-15 років. Поняттям же «неповнолітні» охоплюються дві основні категорії, якими оперує кримінологія – діти та підлітки [1, с. 49].

У психології розподіл за віком здійснюється з урахуванням засад історизму та провідної діяльності. Проте при дослідженні психологічних особливостей розвитку в підлітковому віці найбільш переконливою, на нашу думку, є концепція «критичних періодів» психічного розвитку, запропонована Виготським Л. Відповідно до цієї теорії виділяють так звані «тихі» періоди розвитку, які чергуються з критичними фазами стрімкого зростання, перелому і перебудови, коли біологічна основа організму особливо нестійка і легко піддається впливу, що підвищує ризик появи аномалій поведінки. Перша критична фаза розвитку відноситься до 3-4 років життя, друга фаза, або криза, простягається від 8 до 10 років, третя, найбільш значуща для нашого дослідження, – це так званий пубертатний період, вік або фаза статевого дозрівання, що триває від 12 до 16 років [2, с. 67-68].

Формування індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника є складним процесом, і на нього можуть впливати різні психологічні фактори, серед яких можна виділити:

- соціальне середовище: соціальне оточення впливає на формування молодих правопорушників. Якщо дитина перебуває в середовищі з високим рівнем кримінальності або негативними ролевими моделями (наприклад, батьки, які скоюють злочини), це може підштовхнути її до злочинності;
- сімейні фактори: роль сім'ї у формуванні правопорушницької поведінки не може бути недооцінена. Сімейна дисфункція, насильство в родині, недостатнє виховання та відсутність підтримки можуть впливати на дитину і призвести до її кримінальної активності. У період статевого дозрівання, завдяки бездоглядності, відсутності належного статевого виховання та безкультурної атмосфери дорослих, насиченою еротизмом, може сформуватися підліткова гіперсексуальність, що веде до раннього початку статевого життя, невпорядкованих сексуальних контактів, транзитного підліткового гомосексуалізму, фроттеризму, ексгібіціонізму, педофілії, садизму і мазохізму, вчиненню злочинів на цьому ґрунті;
- психосоціальний стрес: деякі молоді люди вступають у кримінальну діяльність як спосіб впоратися з психосоціальним стресом. Наприклад, вони можуть втрачати сприйняття контролю над своїм життям і обрати кримінальний шлях як спосіб відчуття контролю;
- залученість до групи: приналежність до девіантних груп ровесників або банд може сприяти формуванню кримінальної поведінки. Груповий тиск і бажання належати можуть привести до участі в злочинних діях;
- економічні умови: стримані можливості для здобуття освіти та працевлаштування, особливо в маргіналізованих громадах, можуть змушувати молодих людей шукати засоби існування у кримінальній сфері;
- психологічна реакція на покарання: деякі молоді люди можуть бути менш схильними до покарання або мати низький страх перед ним. Це може сприяти кримінальній активності через відсутність обережності;
- залежність від психоактивних речовин: використання або залежність від наркотиків і алкоголю може підштовхнути молодих людей до злочинності, оскільки це може зменшити їхній суджений контроль і раціональне рішення;
- емоційна травма: психологічна травма, така як жертви насильства або зґвалтування, може сприяти кримінальному поведінці через збільшену агресію та негативні емоції.

Для перехідного віку характерний інтенсивний розвиток залоз внутрішньої секреції, що веде до диспропорції у фізичній конституції. Підвищення діяльності щитовидної залози, що спостерігається в цій критичній фазі, може супроводжуватися прискореним серцебиттям, схудненням або надмірним відкладенням жиру, підвищенням харчового інстинкту, ігноруванням небезпеки або надмірним боягузством. Зміна моторики підсилює дисгармонію: підліток стає незграбним, робить безліч невинуватих рухів, що супроводжуються значною витратою енергії, швидкою зміною спалахів енергії і різкою стомлюваністю, у нього створюється відчуття зростаючої сили і почуття гострого невдоволення собою.

Слід зауважити, що індивідуальні фактори можуть по-різному впливати на кожного індивіда, і важливо розуміти, що це не завжди призводить до кримінальної поведінки. Кожен випадок є унікальним і включає в себе різноманітні фактори.

Соціальне середовище є одним з ключових факторів у формуванні індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Нижче розглянемо цей фактор більш детально:

- родинна ситуація: сім'я є першим і одним з найважливіших соціальних оточень для дитини. Дитина вивчає цінності, норми і навички в сімейному оточенні. Якщо сім'я характеризується насильством, зловживанням, відсутністю підтримки або негативними ролевими моделями, це може значно підвищити ризик кримінальної поведінки дитини;
- підтримка і контроль батьків: Недостатній контроль батьків та недостатня підтримка можуть призвести до того, що дитина буде менше схильною до підтримання соціальних норм і правил. Батьки, які не виявляють інтерес до дітей або не надають їм необхідну підтримку, можуть сприяти формуванню кримінальної поведінки;

- приналежність до групи ровесників: Вплив ровесників на формування поведінки є важливим. Якщо підліток потрапляє до групи ровесників, яка практикує кримінальну поведінку, це може спонукати його приєднатися до такої діяльності. По суті, підліток може копіювати та наслідувати негативні зразки своїх ровесників [3];

- середовище в школі: Школа є важливим чинником у формуванні соціального спілкування і психоемоційної структури дня дитини. Сприятливе середовище в школі, підтримка вчителів та можливості для розвитку можуть зменшити ризик кримінальної поведінки. З іншого боку, негативні досвіди в школі, відчуття відстороненості або низька успішність можуть сприяти девіантній поведінці [4, с. 505-507];

- економічні умови: Наявність або відсутність можливостей для нормального соціального функціонування може бути важливим чинником у формуванні кримінальної поведінки. Молоді люди з обмеженими можливостями для освіти та працевлаштування можуть шукати альтернативні шляхи для забезпечення себе, включаючи злочинну діяльність.

Деякі вчені генезу цього явища пояснюють наростаючими економічними та екологічними проблемами, значним збільшенням білків в раціоні, збільшеним опроміненням тіла сонячними променями у зв'язку з більш легким одягом, більш сильними вегетативно-трофічними подразниками сучасного життя, особливостями урбанізації і стимуляції нервової діяльності специфічними умовами – теле-відео-комп'ютерною комунікацією, зростанням медичних знань, поліпшенням медичного обслуговування, а також сучасними шкільними програмами і засобами навчання. Життєві умови і обставини, в яких відбувається формування підлітків, як з'ясувалося, дуже різноманітні - від найсприятливіших до таких, в яких дитині доводиться фактично виживати. Не враховувати останні при вирішенні питання, чи досягла дитина віку, з яким закон пов'язує можливість кримінальної відповідальності, неприпустимо.

Економічні умови можуть грати важливу роль у формуванні індивіда-неповнолітнього кримінального правопорушника. Відсутність фінансової стабільності та можливостей для соціального підйому може стати мотивом для підлітків втягнутися в кримінальну поведінку. Давайте розглянемо цей фактор більш детально:

- економічна нерівність: дослідження показують, що високий рівень економічної нерівності в суспільстві може призводити до збільшення кримінальної активності, особливо серед молоді. Підлітки і підліткові групи з меншими можливостями можуть шукати альтернативні шляхи заробітку грошей, включаючи кримінальні дії;

- брак доступу до освіти і професійної підготовки: підлітки, які мають обмежений доступ до якісної освіти та професійної підготовки, можуть зазнавати труднощів у знаходженні стабільної роботи з гідною зарплатою. Це може спонукати їх до залучення в кримінальну діяльність як способу заробітку;

- безробіття та низька оплата праці: підлітки, які знаходяться в ситуації безробіття або отримують дуже низьку зарплату, можуть відчувати фінансовий стрес і нездатність забезпечити себе та свою сім'ю. Це може підштовхнути їх до кримінальних дій, таких як крадіжки або наркоторгівля;

- брак доступу до соціальних послуг: в деяких випадках підлітки можуть не мати доступу до соціальних послуг, таких як медична допомога, психіатрична допомога або програми реабілітації. Це може призвести до виникнення проблем зі здоров'ям або психічним станом, які змушують їх шукати допомогу в незаконних джерелах;

- брак перспектив на майбутнє: підлітки, які відчують, що немає перспектив на поліпшення свого життя, можуть відчувати безнадію і ризикують втратити мотивацію до законної діяльності. Це може спонукати їх до кримінальних дій, особливо якщо вони вбачають у цьому шляху швидкий і легкий спосіб досягнення своїх цілей.

Для зменшення впливу економічних умов на формування кримінальної поведінки серед неповнолітніх важливо розвивати економічні можливості для молоді, забезпечувати доступ до якісної освіти та професійної підготовки, а також надавати підтримку та соціальні послуги для тих, хто переживає фінансові труднощі.

Несприятливі життєві обставини, в яких формується і розвивається світогляд неповнолітньої особи, можуть призвести до того, що вона значно відстає в розумовому розвитку від осіб свого віку. Ця ситуація врахована в Кримінальному кодексі України, який передбачає неосудність у зв'язку з віком як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Згідно з цим положенням, особа у віці від 14 до 18 років не може бути обвинувачена або нести відповідальність за свої дії (бездіяльність), якщо вона через психічну незрілість, набуту внаслідок вроджених вад чи вад виховання або хворобливого стану психіки не могла повною мірою усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності) та керувати ними. Наявність неосудності за віком визначається комплексною судовою психолого-психіатричною експертизою. Багаторічні дослідження результатів судово-психіатричних експертиз дозволили зробити висновок, що більшість неповнолітніх правопорушників визнаються осудними, але психічнохворими [5].

Висновки. Підсумовуючи дослідження слід зазначити, що соціальне середовище, включаючи сімейні обставини та вплив ровесників, є ключовим фактором у формуванні кримінальної поведінки у неповнолітніх. Діти з дисфункційних родин та ті, що піддаються негативному впливу оточення, мають підвищений ризик стати правопорушниками, тоді як психологічні фактори, такі як стрес, емоційна травма та

психосоціальна нестабільність, значно впливають на розвиток девіантної поведінки. Особливу увагу слід приділити критичним періодам розвитку, коли неповнолітні є найбільш вразливими до зовнішніх впливів. Важливим фактором є також відсутність доступу до якісної освіти та професійної підготовки, безробіття та економічна нерівність є значними факторами, що впливають на кримінальну активність серед молоді. Підлітки, які живуть у скрутних економічних умовах, частіше втягуються в злочинну діяльність.

Перспективи подальших досліджень полягають у тому, що матеріали статті можуть бути використані у розробці профілактичних програм, зокрема для створення та впровадження комплексних профілактичних програм, спрямованих на зниження рівня кримінальної активності серед неповнолітніх шляхом впливу на ключові психологічні та соціальні фактори, поглибленого аналізу індивідуальних випадків неповнолітніх правопорушників для розуміння специфічних впливів, що зумовлюють їхню поведінку, та розробки цілеспрямованих методик для їхньої реабілітації, розробки програм психологічної підтримки та реабілітації для неповнолітніх, які пережили емоційні травми та стрес, з метою зменшення ризику рецидивів, а також для впровадження соціальних та економічних ініціатив, спрямованих на покращення умов життя молоді, забезпечення доступу до освіти та професійної підготовки, створення робочих місць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Akers, R. L. (2009). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers, 49.
2. Henry, K. L., & Huizinga, D. H. (2007). School-related risk and protective factors associated with truancy among urban youth placed at risk. *Journal of Primary Prevention*, 28(6), 67-68.
3. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub.
4. Мельничок В. М. Криміналістична характеристика вікових особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 505-507.
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 28.12.1960 р. : станом на 26 січ. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>

REFERENCES:

1. Akers, R. L. (2009). *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Transaction Publishers, 49 [in English]
2. Henry, K. L. & Huizinga, D. H. (2007). School-related risk and protective factors associated with truancy among urban youth placed at risk. *Journal of Primary Prevention*, 28(6), 67-68 [in English]
3. American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (DSM-5®)*. American Psychiatric Pub. [in English]
4. Melnychok, V. M. (2009). Forensic characteristics of the characteristics of criminogenic age-related behavior of minors [Криміналістична характеристика особливостей криміногенної поведінки неповнолітніх]. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Actual problems of state and law*, 47, 505-507 [in Ukrainian]
5. *Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine dated December 28, 1960: as of January 26, 2011*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 14.05.2024